

ALEKSANDER BURSCHE*

ZNANE I NIEZNANE ZNALEZISKA DENARÓW RZYMSKICH Z ZIEM POLSKICH

Jednym z wielu zagadnień z zakresu szeroko pojętej numizmatyki starożytnej wchodzących w krąg rozległych zainteresowań Pani Aleksandry Krzyżanowskiej jest problematyka znalezisk monet rzymskich, w tym zwłaszcza pochodzących z obszarów Polski. Powszechnie uznany autorytet i ogromne doświadczenie w identyfikacji monet antycznych, w tym nieraz całkowitych destruktywów, dla zwykłego śmiertelnika w praktyce nie nadających się do określenia, spowodowały, że przez ręce Jubilatki przeszły tysiące numizmatów znajdujących czy to przypadkowo, czy też w rezultacie badań archeologicznych. Wiele z nich Aleksandra Krzyżanowska, częstokroć anonimowo, publikowała na łamach Wiadomości Numizmatycznych w dziale *Znaleziska*¹, a kilku depozytom poświęciła osobne omówienia². Prekursorką i na wskroś nowoczesną monografią było opracowanie skarbu denarów rzymskich z Nowego Drzewicza³. Praca ta stworzyła swoisty standard tego typu opracowań w Polsce, który mimo niedostatków szaty graficznej spowodowanych kłopotami wydawniczymi tzw. czasów gierkowskich, służy za wzorzec do dnia dzisiejszego.

Denary stanowią najliczniejszą kategorię monet antycznych rejestrowanych na terenach ziem polskich zarówno w depozytach, znaleziskach gromadnych (na osadach), jak i pojedynczo⁴. W ostatnich latach obserwujemy lawinowy przyrost ich

* Uniwersytet Warszawski, Instytut Archeologii.

¹ Nie należy przy tym zapominać, że wiele monet antycznych pochodzących ze znalezisk publikowanych przez innych badaczy, w tym także przez piszącego te słowa, pierwotnie zostało zidentyfikowanych przez Aleksandrę Krzyżanowską.

² A. Krzyżanowska, *Skarb denarów rzymskich z Golubia nad Drwęcą*, WN, IV: 1960, s. 129-207; *taż*, *Skarb rzymskich monet brązowych z Gdańska*, *Pomerania Antiqua*, 1: 1965, s. 147-154; w przygotowaniu monografia skarbu denarów znalezionej na terenie osady kultury przeworskiej w Gąskach na Kujawach.

³ A. Krzyżanowska, *Skarb denarów rzymskich z Drzewicza*, Wrocław 1976.

⁴ Szczególnie licznie występują na obszarach zajmowanych w okresie wpływów rzymskich przez kulturę przeworską — por. A. Kunisz, *Chronologia napływu pieniądza rzymskiego na ziemie Małopolski*, Wrocław 1969; *tenże*, *Katalog skarbów monet rzymskich odkrytych na ziemiach Małopolski*, Materiały do prehistorii ziem polskich, V, 5, Warszawa 1973; *tenże*, *Znaleziska monet rzymskich z Małopolski*, Wrocław 1985; L. Lind, *Roman Denarii Found in Sweden*, 2, *Catalogue. Text*, Stockholm 1981; *tenże*, *Romerska denarer funna i Sverige*, Stockholm 1988; A. Bursche, *Later Roman-Barbarian Contacts in Central Europe. Numismatic Evidence*, Studien zu Fundmünzen der

odkryć spowodowany coraz powszechniejszym wykorzystywaniem wykrywaczy metali zarówno przez profesjonalistów, jak i amatorów. O ile to urządzenie, zdaniem niektórych „diabelskie”, powinno być obecnie, obok szpachelki i niwelatora, bez wątpienia standardowym wyposażeniem każdego archeologa prowadzącego badania na stanowiskach z epok metali⁵, o tyle wykorzystywanie detektorów przez tzw. poszukiwaczy, częstokroć bezlitośnie rabujących stanowiska archeologiczne, budzi słuszne zastrzeżenia i krytykę⁶. Wiele efektów ich poszukiwań trafia bowiem poprzez handel antykwaryczny do prywatnych kolekcji, bez jakiegokolwiek poinformowania środowisk konserwatorskich, muzealnych czy naukowych, choć znane są przykłady i innych zachowań. Zjawisko to jest niestety powszechne w skali europejskiej, a poszczególne kraje różnie sobie z nim radzą, jedne w sposób liberalny (Brytania, Szkocja czy Dania), zazwyczaj z większymi efektami, inne zaś — restrykcyjny (Szwecja czy Francja)⁷.

Niestety, obowiązujące w Polsce przepisy, w zasadniczym swym zrębie sformułowane w głębi czasów socjalistycznych, są całkowicie niedostosowane do współczesnych realiów coraz powszechniejszej własności prywatnej (w tym zabytków archeologicznych), rozwijającego się handlu antykwarycznego i masowego posługiwania się wykrywaczami metali przez amatorów. W tej sytuacji Państwowa Służba Ochrony Zabytków zmuszona jest do zajmowania stanowisk pryncypialnych, co w praktyce prowadzi niestety do niedostrzegania skali zjawiska. Niektórzy konserwatorzy patrzą przy tym bardzo niechętnym okiem na środowiska naukowe, które starają się zarejestrować choć cząstkę tego bezpowrotnie ginącego dziedzic-

Antike, Berlin 1996, s. 123–125. Jedynie na obszarach zajmowanych w okresie wpływów rzymskich przez kulturę bogaczewską dominują znaleziska monet Ae, w tym zwłaszcza sesterców — A. Bursche, *Roman Ae coinage on the south Baltic coast*, [w:] *Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age* (red. B. Hårdh, B. Wyszomirska-Webart), Lund 1992, s. 1–14.

⁵ Świadczy o tym zasadnicza różnica w liczbie zarejestrowanych *in situ* zabytków metalowych między badaniami prowadzonymi na tych samych stanowiskach przy użyciu najbardziej nawet precyzyjnych metod bez wykrywaczy i z ich udziałem, na korzyść tych drugich. Por. m.in. T. Gregory, J. G. Rogerson, *Metal-detecting in archaeological excavation*, *Antiquity*, 58: 1984, s. 179–184; A. Bursche, *Roman coinage from Jakuszowice settlement in north Małopolska*, *Zapiski Numizmatyczne*, II: 1997, s. 119–157; patrz też E. Banasiewicz, J. Ginalska, „*Poszukiwacze skarbów*” jako zagrożenie dla dziedzictwa archeologicznego, [w:] *Aktualne zagrożenia dziedzictwa archeologicznego*, Materiały z konferencji ogólnopolskiej, Poznań, 17 kwietnia 1997 r. (red. A. Prinke), Poznań 1997, s. 44; A. Gołębniak, *Stosowanie wykrywaczy metali podczas prac wykopaliskowych*, [w:] *Ewidencja, eksploracja i dokumentacja w praktyce konserwatorstwa archeologicznego* (red. Z. Kobyliński), Warszawa 1998, s. 111–112.

⁶ Banasiewicz, Ginalska, o.c., s. 42–44.

⁷ C. Dobinson, S. Denison, *Metal Detecting and Archaeology in England*, London 1995 (publikacja *English Heritage* i *Council for British Archaeology*); por. D. Słapek, „*Poszukiwacze*” w *Wielkiej Brytanii*, *Archeologia Żywa*, 11: 1999, s. 44–47; przepisy prawne krajów zachodnioeuropejskich dotyczące ochrony dziedzictwa archeologicznego, w tym kwestie regulujące posługiwaniem się wykrywaczami metali przez amatorów (wraz z bibliografią), umieszczone są na stronie internetowej *International Numismatic Commission* pod adresem <http://www.annumsoc2.org/inc>.

stwa archeologicznego, traktując nas poniekąd jako „współwinnych przestępstwa”. Niestety są i tacy, na szczęście niezbyt liczni, którzy z bliżej niezrozumiałych przyczyn, nie udzielają zgody profesjonalistom na przeprowadzenie badań ratunkowych, wyprzedzających nieuchronne zniszczenie stanowisk (w tym zwłaszcza znalezisk gromadnych monet) przez amatorów. Wreszcie pracownicy muzeów częstokroć świadomie łamią istniejące przepisy, dokonując zakupów co cenniejszych zabytków archeologicznych (przede wszystkim monet), oficjalnie bez proweniencji, a w istocie pochodzących ze znalezisk dokonanych na obszarze ziem polskich.

Problem ten od wielu już lat jest przedmiotem szczególnego zatroskania Pani Aleksandry Krzyżanowskiej i wielokrotnych dyskusji prowadzonych w zaciśniętym Gabinetu Monet i Medali Muzeum Narodowego, jednej z największych europejskich kolekcji numizmatycznych, zawierających liczne monety pochodzące ze znalezisk z ziem polskich. Mamy bowiem wspólnie z wieloma innymi numizmatykami profesjonalistami świadomość, że jeśli w ciągu najdalej kilku lat nie nastąpią istotne, radykalne zmiany w istniejących przepisach o ochronie dziedzictwa kulturowego⁸, to tereny Polski, stanowiące obecnie swoiste Eldorado dla poszukiwaczy przybywających czasem z odległych zakątków świata i posługujących się coraz nowszymi generacjami wykrywaczy metali, zostaną w znacznej mierze wyrabowane z monet, które pozostają jeszcze w ziemi⁹.

Poniżej publikuję 42 nieznanne denary z trzech znanych skarbów oraz 18 denarów i subaeratów z 9 znalezisk gromadnych (najczęściej z osad) lub pojedynczych, tj. łącznie 60 monet z 12 stanowisk¹⁰. Większość z nich pochodzi z poszukiwań prowadzonych przy użyciu wykrywaczy metali, z reguły przez światlejszych, anonimowych amatorów¹¹, którzy przez pośredników przekazali mi informacje, czasami

⁸ Por. uwagi na ten temat, pisane co prawda z odmiennej perspektywy i w nieco innym duchu — Z. Kobyliński, *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Polsce na przełomie tysiącleci*, *Ochrona i Konserwacja Zabytków*, 9: 1988, s. 13–32.

⁹ Dziękuję panu mgr. Marcinowi Rudnickiemu za przedyskutowanie wielu kwestii związanych z wykorzystywaniem wykrywaczy metali przez amatorów w Polsce.

¹⁰ Ze względu na szczupłość miejsca ograniczam się tu jedynie do zestawienia denarów i subaeratów, z pominięciem pozostających w mojej dyspozycji informacji dotyczących wszystkich innych kategorii monet antycznych (w tym także złotych) pochodzących ze znalezisk z ziem polskich, które opublikuję w innym miejscu; por. podobny charakter wydanego ostatnio opracowania, w którym zostały uwzględnione liczne nowe znaleziska denarów i subaeratów, donane przy użyciu wykrywaczy przez amatorów — L. Morawiecki, *Napływ i obieg denarów rzymskich w dorzeczu Wisłoka i Sanu*, [w:] *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*. Materiały z konferencji — Rzeszów, 20–21 XI 1997 (red. S. Czopek, A. Kokowski), Rzeszów 1999, s. 75–90.

¹¹ Składam im wyrazy podziękowania wraz z nadzieją, że przysłała ustawa o ochronie dziedzictwa kulturowego pozwoli nam na nawiązanie bezpośrednich kontaktów i być może w pełni legalnej współpracy.

niestety niekompletne, o dokonanych odkryciach¹². W kilku przypadkach monety pochodzą z dawniejszych znalezisk, o których dane zebrałem dopiero w ostatnim czasie.

W pierwszej kolejności umieściłem depozyty, poczynając od publikowanego przez A. Krzyżanowską skarbu z Nowego Drzewicza, dalej — pozostałe znaleziska w porządku alfabetycznym¹³. W przypadku każdego ze stanowisk podawana jest krótka informacja o jego lokalizacji, ewentualnych wcześniejszych odkryciach (wraz z bibliografią) i okolicznościach znalezienia opisywanych monet.

I. Nowy Drzewicz, gm. Wiskitki, pow. Żyrardów, woj. mazowieckie

W maju 1967 r. na łące nad rzeką Pisią we wsi Nowy Drzewicz został w sposób przypadkowy odkryty depozyt denarów z końca I, II i początków III wieku zawierający zapewne około 1600 monet i złoty wisiołek. Większość monet (1084 szt.) trafiła do Muzeum Hutnictwa Mazowieckiego w Pruszkowie, 29 egzemplarzy — do kolekcji Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, zaś pozostałe — do rąk prywatnych. A. Krzyżanowska opublikowała łącznie 1176 monet z obu muzeów i czterech zbiorów prywatnych¹⁴.

Według relacji Pani Iwony Mroczek z Piastowa jej obecnie nieżyjący mąż w końcu lat sześćdziesiątych wymienił z bratem trzy denary rzymskie na wędkę¹⁵. Ten ostatni miał je wykopać w okolicach Żyrardowa, w miejscu gdzie jakoby znaleziono liczne monety. Należy sądzić, że opisane niżej egzemplarze pochodzą z rozproszonej części skarbu z Nowego Drzewicza, miejscowości położonej niespełna 10 km od Żyrardowa.

Przedstawione trzy denary nadal stanowią zatem niewielki ułamek rozproszonej partii depozytu.

¹² Niektóre monety znane mi są wyłącznie z fotografii, stąd w zestawieniu brak czasem informacji o ich wadze i pozycji stempla awersu do rewersu.

¹³ Znaleziska ponumerowane są cyframi rzymskimi, zaś monety w ich obrębie — odpowiednio cyframi arabskimi. Jeśli w opisie monety nie podano nominału, chodzi każdorazowo o denar.

¹⁴ A. Krzyżanowska, *Skarb denarów...*, *passim*; S. Kubiak omyłkowo podaje liczbę 1263 zidentyfikowanych denarów (S. Kubiak, *Znaleziska monet rzymskich z Mazowsza i Podlasia*, Wrocław 1979, s. 29), gdyż ze 150 monet znajdujących się w zbiorach prywatnych A. Krzyżanowska uwzględniła w katalogu jedynie 63 egzemplarze (Krzyżanowska, *Skarb denarów...*, s. 12, 78–84); por. ostatnio uwagi J. Kolendo, *Izdebno, gm. Grodzisk Mazowiecki — skarb monet rzymskich czy monety z osady?*, [w:] *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski I* (red. J. Kolendo). Korpus znalezisk rzymskich z europejskiego Barbaricum — Polska, Supplement, tom 1, Warszawa 1998, s. 204–205.

¹⁵ Dziękuję mgr. Rafałowi Mroczkowi za udostępnienie monet i informacji dotyczących ich pochodzenia.

1. Hadrian, 134–8 r., waga: 2,85 g.
Av: [HADRIAN]VS AVGCO[SIIIPP]
Głowa Hadriana w wieńcu laur. w pr.
Rv: [ITA] LIA
Italia stoi w l., w pr. ręce trzyma róg obfitości, w l. — berło.
RIC II, s. 375, nr 307.
Typ ten nie był dotąd reprezentowany w znanej części skarbu z Drzewicza.
2. Antonin Pius (Faustyna I), 139–40 r., waga: 2,66 g.
Av: FAVSTINA AVGVSTA
Popiersie w draperii z kokiem u góry w pr.
Rv: IVNONI REGINAE
Junona w welonie stojąca w l., w l. uniesionej ręce trzyma berło, w pr. wyciągniętej patere, z lewej u jej stóp stoi paw w l.
RIC III, s. 68, nr 338.
Typ ten ma jedną analogię w opracowanej partii zespołu¹⁶.
3. Antonin Pius (Faustyna I, pośmiertny), po 141 r., waga: 3,32 g.
Av: DIVA FAVSTINA
Popiersie w draperii z kokiem u góry w pr.
Rv: AETER [NITAS]
Ukośnie leżące na tronie berło, z przodu paw.
RIC III, s. 70, nr 353.
Analogiczny typ jest reprezentowany przez 2 egz. w uchwyczonej części depozytu¹⁷.

II. Ruszczyzna, gm. Komarów–Osada, pow. zamojski, woj. lubelskie

W 1952 r. podczas okrywania ziemią kopca z ziemniakami właściciel pola w kolonii Ruszczyzna Jan Roj natrafił na skarb liczący 85 monet rzymskich¹⁸. Według informacji znalazcy monety leżały luźno, prawdopodobnie zakopane były zatem w „pojemniku” z materiału organicznego, który uległ rozkładowi. W wyniku przeprowadzonych niezwłocznie badań powierzchniowych w sąsiedztwie znaleziska zarejestrowano materiał osadniczy w postaci fragmentów ceramiki, polepy i kości zwierzęcych. Zdaniem Z. Ślusarskiego skarb ukryty był w obrębie budowli na terenie osady z okresu wpływów rzymskich.

W wyniku amatorskich przeszukiwań za pomocą wykrywaczy metali powierzchni ziemi ornej w miejscu dokonanego odkrycia zarejestrowano łącznie 28 dalszych denarów pochodzących z opisywanego depozytu. Poszukiwania przeprowa-

¹⁶ Moneta przechowywana jest w Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego w Pruszkowie — Krzyżanowska, *Skarb denarów...*, s. 47, nr 531; Kubiak, *o.c.*, s. 36.

¹⁷ Oba przechowywane są w pruszkowskim muzeum — Krzyżanowska, *Skarb denarów...*, s. 48, nr 577–8, Kubiak, *o.c.*, s. 36.

¹⁸ Z czego 82 monety przechowywane są w Muzeum Okręgowym w Lublinie, a 3 egzemplarze pozostawały w kolekcji prywatnej. Najpełniejsze opracowanie (w tym fotografie 82 denarów): Z. Ślusarski, *Skarb monet rzymskich z Kol. Ruszczyzna, gm. Komarów–Osada, woj. zamojskie*, *Studia i Materiały Lubelskie*, 9: 1982, s. 7–38; patrz też: Kunisz, *Znaleziska monet...*, 1985, s. 191–4 — tu pewne uzupełnienia i korekty oraz cała wcześniejsza literatura.

dzono dwukrotnie w rocznym odstępie — wiosną 1994 (23 egz.) i 1995 r. (5 egz.). Monety leżały luźno rozrzucone na powierzchni ok. 4 arów, nie tworząc wyraźniejszych skupisk. Wszystkie opisywane egzemplarze pozostają w rękach dwu znalców. Ponowne odkrycie po latach denarów w miejscu przypadkowo znalezionej i niesystematycznie wydobytego z ziemi depozytu monetarnego może być ostrzeżeniem przed zbyt pochopnym wysuwaniem wniosków o całkowitym uchwyceniu lub przebadaniu skarbu¹⁹.

1. Trajan, 103–11 r., waga: 2,73 g.
Av.: [IMPTRAIAN]OAVG[GERDACPMPTRP]
Głowa w wieńcu laur. i draperii w pr.
Rv.: [COSVPPSPQROPTIMOPRINC]
Pax stojąca w l., pr. ręką podpala stos łupów wojennych, w l. trzyma róg obfitości.
RIC II, s. 252, nr 125.
2. Hadrian, 118 r., waga: 2,72 g.
Av.: IMP[CAESARTR]AIA[NH]AD[RIANVSAVG]
Głowa w wieńcu laur. i draperii przez l. ramię w pr.
Rv.: [PMTRPC]OSII
Concordia siedząca w l., w pr. wyciągniętej ręce trzyma patere, pod l. łokciem posąg Spes, pod tronem róg obfitości.
Odc.: [CONCORD]
RIC II, s. 345, nr 39b.
3. Hadrian, 119–22 r., waga: 3,02 g.
Av.: [IMPCAESAR]TRAIANHA DRIANVS[AVG]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [PMTRP] COSIII
Concordia siedząca w l., w pr. wyciągniętej ręce trzyma patere, pod l. łokciem posąg Spes, pod tronem róg obfitości.
Odc.: CO[NCORD]
RIC II, s. 354, nr 118.
4. Hadrian, 125–8 r., waga: 2,47 g.
Av.: HADRIANVS AVGVSTVS
Głowa w wieńcu laur. w pr., draperia na l. ramieniu.
Rv.: COS III
Annona siedząca w l., w pr. uniesionej ręce trzyma hak okrętowy, w l. — róg obfitości, po l. u jej stóp stoi modius.
Odc.: zapewne glob (?)
RIC II, s. 360, nr 170 lub 171.
5. Hadrian, 134–8 r., waga: 2,70 g.
Av.: HADRIANVS AVGCOSIIPP
Głowa w pr.
Rv.: [AEGYPTOS]
Personifikacja prowincji Egiptu półleżąca w l., w pr. uniesionej ręce trzyma sistrum, l. opiera na koszu, po l. u jej stóp stoi ibis.
RIC II, s. 374, nr 296.

¹⁹ Patrz Kunisz, *Znaleziska monet...*, s. 192. Wyrażam także podziękowanie Pani Aleksandrze Krzyżanowskiej za konsultację określić monet.

6. Antonin Pius, 140–3 r., waga: 2,65 g.
Av.: ANTONINVSAVGPIVS[PPTRPCOSIII]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [AE]QVI [TASAVG]
Aequitas stojąca w l., w pr. ręce trzyma wagę, w l. długie berło (lub *peritica*).
RIC III, s. 33, nr 61.
7. Antonin Pius, 144 r., waga: 3,11 g.
Av.: ANTONINVS AVG[PIVSPP]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: COSIII [DES]IIII
Virtus stojąca w l., w pr. ręce trzyma odwróconą włócznię, w l. — *parazonium*.
RIC III, s. 41, nr 118.
8. Antonin Pius, 145–61 r., waga: 2,82 g.
Av.: ANTONINVS AVGPV[SPP]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: COS IIII
Concordia (?) stojąca w l., w pr. wyciągniętej ręce trzyma patere, w l. — berło.
RIC III, s. 42, nr 129.
9. Antonin Pius, 151–2 r., waga: 2,77 g.
Av.: ANTONINVSAVG PIVSPTRPXV
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [COS IIII]
Westa stojąca w l., w pr. ręce trzyma *simpulum*, w l. — *palladium*.
RIC III, s. 51, nr 203.
10. Antonin Pius, lata 147–56 (raczej po 152 r.), waga: 2,90 g.
Av.: [ANTON]INVSAVG [PIVSPTRPX ? ?]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [COS IIII] ?
Annona stojąca w l., trzyma w pr. ręce kłosy zboża, l. opiera na modiusie ustawionym na dziobie okrętu.
RIC III, s. 46–56 (bliższe określenie ze względu na zły stan zachowania nie jest możliwe).
11. Antonin Pius, 159–60 r., waga: 3,02 g.
Av.: ANTONINVSAVGPIVSPTRPXXII
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: PACIAVG COSIIII
Pax stojąca w l., w pr. ręce trzyma gałązkę, w l. — berło.
RIC III, s. 62, nr 301²⁰.
12. Antoninus Pius (Faustyna I), po 141 r., waga: 2,92 g.
Av.: [DIV]A FAVS[TINA]
Popiersie w draperii z kokiem u góry w pr.
Rv.: A[EDDIVFAVS]TINAE
Fronton sześciokolumnowej świątyni, w której stoi posąg Faustyny I.
RIC III, s. 69, nr 343.

²⁰ Moneta ta ma analogię w znanej dotychczas części skarbu — Ślusarski, *o.c.*, s. 19, nr 29.

13. Antoninus Pius (Faustyna I), po 141 r., waga: 2,61 g.
Av.: DIVA FAVSTINA
Popiersie w draperii z kokiem u góry w pr.
Rv.: [AE]TER [NITAS]
Junona (?) stojąca w l., pr. ręka uniesiona, w l. trzyma berło.
RIC III, s. 69, nr 344.
14. Antonin Pius (Marek Aureliusz), 155–6 r., waga: 2,64 g.
Av.: [AVRELIVSC]AESANTONAVGPIIF
Głowa w pr.
Rv.: TRPOTX COSII
Aequitas stojąca w l., w pr. ręce trzyma wagę, w l. — różgę.
RIC III, s. 87, nr 466a.
15. Marek Aureliusz, grudzień 168–9 r., waga: 2,55 g.
Av.: MANTONINVS AVGTRPXXIII
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: COS III
Fortuna stoi w l., w pr. ręce trzyma ster, w l. — róg obfitości.
RIC III, s. 228, nr 197.
16. Marek Aureliusz, grudzień 169–70 r., waga: 2,98 g.
Av.: [MAN]TONINVS AVGTRPXXIII
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [COS] III
Minerwa stojąca w pr., w l. ręce trzyma tarczę, pr. miota włócznię.
RIC III, s. 229, nr 211.
17. Marek Aureliusz, grudzień 170–1 r., waga: 3,01 g.
Av.: IMPMANTONI NVSAVGTRPXXV
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: VOTASOL DECENN
Cesarz w welonie stojący w l., składa ofiarę na trójnożnym ołtarzu z l., u jego stóp po l. stoi byk.
Poniżej: [COSIII]
RIC III, s. 232, nr 248.
18. Marek Aureliusz, 170–1 r., waga: 3,03 g.
Av.: IMPANTONIN[VS A]VGTRPXXV
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: VOTASVSC EPDECENNIICOSIII
Marek Aureliusz w welonie stoi w l., składa ofiarę przed trójnożnym ołtarzem.
RIC III, s. 232, nr 251.
19. Marek Aureliusz, grudzień 172 – czerwiec 174 r., waga: 2,15 g.
Av.: MA[NTONINVS AVGTRPXXVI]I lub MA[NTONINVS AVGTRPXXVII]I
Popiersie w wieńcu laur., draperii i zbroi w pr.
Rv.: [IMPVI COSIII]
Jeniec germański siedzący z prawej strony u stóp trofeum, wokół różnorodna broń.
RIC III, s. 234, nr 279 lub s. 235, nr 290–291.
20. Marek Aureliusz, 175–6 r., waga: 2,40 g.
Av.: [MANTON]INNSAVG GERMSARM
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: TR[PXXIXIMP]VIIIICOSIII lub TR[PXXXIMP]VIIIICOSIII
Nagi Mars w hełmie idący w pr., w pr. ręce trzyma włócznię, w l. — trofeum oparte na l. ramieniu.
RIC III, s. 238, nr 326 lub s. 240, nr 349.

21. Marek Aureliusz (Lucjusz Werus), grudzień 166 – luty 168 r., waga: 2,90 g.
Av.: [LVER]VSAVGARM PA[RTHMAX]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [TRPVIIIIMP] IIIICOSIII lub [TRPVIIIIMP] IIIICOSIII
Aequitas stojąca w l., w pr. ręce trzyma wagę, w l. — róg obfitości.
RIC III, s. 260, nr 576 lub 578.
22. Marek Aureliusz (Faustyna II), 161–175 r., waga: 2,89 g.
Av.: FAVSTINA AVGVSTA
Głowa z kokiem u dołu w pr.
Rv.: [HILA] RITAS
Hilaritas stojąca w l., w pr. ręce trzyma długą gałąź palmową, w l. — róg obfitości.
RIC III, s. 269, nr 684.
23. Marek Aureliusz (Faustyna II), 161–175 r., waga: 2,98 g.
Av.: FAVSTINA AVGVSTA
Głowa z kokiem u dołu w pr.
Rv.: IVNONIREGINAE
Junona siedząca w l., trzyma w pr. wyciągniętej ręce patere, w l. uniesionej — berło; u jej stóp z l. stoi paw.
RIC III, s. 270, nr 697–8.
24. Kommodus, 181–2 r., waga: 3,42 g.
Av.: MCOMMODVSAN TON[INNSAVG]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [LIBA]VGVTRPVII IMPIIIICOSI[IPP]
Liberalitas stojąca w l., w pr. ręce trzyma *abacus*, w l. — róg obfitości.
RIC III, s. 370, nr 36.
25. Kommodus, 186–7 r., waga: 3,01 g.
Av.: MCOMMANT PFELAVGPBRIT
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [HILARAVGPMTR]PXIIIIMPV[IIIICOSVPP]
Hilaritas stojąca w l., w l. ręce trzyma gałązkę, w pr. — długą palmę.
RIC III, s. 382, nr 150a.
26. Kommodus, 190–1 r., waga: 2,62 g.
Av.: [MCOMMA]NTPFE L[AVGBRITPP]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [ROMFEL]PMTRPXVICOS[VI]
Roma siedząca w l., w pr. wyciągniętej ręce trzyma Wiktorię, w l. — włócznię.
RIC III, s. 391, nr 224.
27. Kommodus (Kryspina), 180–3 r., waga: 2,54 g.
Av.: CRISPINA AVG
Popiersie w draperii w pr., kok z tyłu głowy.
Rv.: [CONCORDIA] ?
Połączone ręce ?
RIC III, s. 399, nr 278 ? (rewers nieczytelny).
28. Klodiusz Albin, 193–4 r., waga: 2,73 g.
Av.: DCL[SEPTAL BINCAES]
Głowa w pr.
Rv.: ROMA[E AE TERNAE]
Roma w hełmie siedząca w l. na tarczy, w pr. ręce trzyma *palladium*, w l. — berło.
RIC IV, 1, s. 45, nr 11b.

Łącznie ze skarbu odkrytego w Ruszczyźnie pochodzi zatem jak dotąd 113 denarów następujących panujących²¹:

1. Nerwa 1 egz.
 2. Trajan 8 egz.
 3. Hadrian 13 egz.
w tym:
Sabina (2 egz.)
Aelius Caesar (1 egz.)
 4. Antonin Pius 32 egz.
w tym:
Faustyna I (8 egz.)
Marek Aureliusz cesarz (4 egz.)
 5. Marek Aureliusz 40 egz.
w tym:
Antonin Pius pośm. (3 egz.)
Faustyna II (6 egz.)
Lucjusz Werus (4 egz.)
Lucylla (2 egz.)
Kommodus cesarz (2 egz.)
 6. Kommodus 17 egz.
w tym:
Marek Aureliusz pośm. (2 egz.)
Kryspina (1 egz.)
 7. Didiusz Julian 1 egz.
 8. Klodiusz Albin 1 egz.
- Razem 113 egz.

²¹ Publikacja pierwszej części zespołu (Ślusarski, o.c., passim) zawiera niestety bardzo liczne błędy. Obok wielu literówek w opisie legend, wyobrażeń i dat emisji, są w niej także trudne do wyjaśnienia omyłki natury merytorycznej. W znacznej mierze zostały one skorygowane przez A. Kunisza (*Znaleziska monet...*, s. 192–4). Tak np. jeśli legenda nieilustrowanej monety nr 41 (Ślusarski, o.c., s. 23) została prawidłowo opisana, jest to denar pośmiertny Marka Aureliusza wybity w czasach Kommodusa (RIC III, s. 398, nr 275 — Kunisz, *Znaleziska monet...*, s. 194, nr 84), a nie kommemoratywna moneta Antonina Piusa emitowana za Marka Auerliusza. Egzemplarz nr 32 (Ślusarski, o.c., s. 20) to denar Antonina Piusa wybity w latach 140–3 (RIC III, s. 38, nr 102c — Kunisz, *Znaleziska monet...*, s. 192, nr 20), na którego awersie przedstawiona jest głowa panującego, a nie Marka Aureliusza. Ponadto w opisywanym zespole wystąpiły trzy, a nie dwie, monety Lucjusza Werusa (Ślusarski, o.c., s. 7 — por. Kunisz, *Znaleziska monet...*, s. 193). Na podstawie samych ilustracji, mimo ich „socjalistycznej” jakości, można także podać częstokroć dokładne określenia katalogowe i sprecyzować czas emisji monet (por. Kunisz, *Znaleziska monet...*, s. 192, nr 12 i s. 193, nr 70, 71 — ta ostatnia moneta prawidłowo RIC 636, a nie 637, gdyż na awersie przedstawione jest popiersie, a nie głowa Kommodusa).

W opisywanej grupie wystąpił denar Klodiusza Albina stanowiący obecnie najpóźniejszą monetę w skarbie. Denary z obu części depozytu (tj. odkrytego w 1952 i w 1994/5 r.) są silnie wytarte, niektóre noszą ślady nacinania krawędzi. Jeden egzemplarz z pierwszej partii skarbu zaopatrzony był w otwór, zaś drugi — w dwa otwory, z których jeden, umieszczony blisko krawędzi, uległ przetarciu.

III. Zagórzyn, gm. Blizanów, pow. Kalisz, woj. wielkopolskie

W tym okazałym skarbie z wczesnego okresu Wędrówek Ludów odkrytym zapewne późną jesienią 1926 r. lub wczesną wiosną 1927 r. obok srebrnych i złotych ozdób proveniencji barbarzyńskiej, rzymskich solidów i medalionów oraz germańskich brakteatów, najliczniejszą grupę zabytków, według wielu relacji, miały stanowić rzymskie denary²². Jednakże do tej pory w praktyce znane były tylko dwa egzemplarze (Hadriana i Antonina Piusa), ofiarowane przez Antoniego Kowalskiego do Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie i przechowywane w nim do dziś²³. Kurt Regling wspomina, iż widział jeszcze trzy denary: 2 Faustyny Młodszej i 1 Kommodusa²⁴. Jak się okazało, te ostatnie zostały ofiarowane w 1927 r. przez berlińskiego antykwariusza Dr. Lederera²⁵ do Gabinetu Numizmatycznego w Berlinie²⁶, w którym znajdują się do dziś²⁷.

1. Marek Aureliusz (Faustyna II), 161–176 r., waga: 2,90 g, ↑↓
Av.: FAVSTINA AVGVSTA
Popiersie w pr.
Rv.: [V]ENVSGE[NETRI]X
Wenus stojąca w l.; pod tarczą — hełm; na tarczy wyobrażeni Dioskurowie.
RIC III, s. 272, nr 734.

²² Na temat tego depozytu ostatnio — A. Bursche, *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności*, Warszawa 1998, s. 51–61, 254–257 — tam dalsza literatura.

²³ Bursche, *Złote medaliony...*, s. 55.

²⁴ K. Regling, *Ein Goldmedaillon von 48 solidi*, Berliner Museen, Berichte aus den preußischen Kunstsammlungen, 49: 1928, s. 67.

²⁵ Na temat jego roli w pozyskiwaniu monet i medalionów z Zagórzyna por. Bursche, *Złote medaliony...*, s. 56.

²⁶ Obecnie Münzkabinett, Staatliche Museen zu Berlin Preußischer Kulturbesitz.

²⁷ W księdze akcesyjnej Münzkabinett z 1927 r. pod poz. 395 jest następująca informacja wykonana zapewne ręką K. Reglinga: *Geschenk Dr. Lederer. Drei ganz abgegriffene römische Denare des Commodus (1) und der Faustina iun. (2). Aus dem polnischen Funde, wie der 2/3 Pfund Goldmedaillon des Valens und Valentinianus zu den Fundort. 3 AR.* Informacja ta dotyczy zbarbaryzowanego medalionu pochodzącego z Zagórzyna — por. A. Bursche, *Złote medaliony...*, s. 254, nr II. Dane te (w tym szczegółowe opisy trzech denarów), zawdzięczam mgr R. Ciołek, która zebrała je w trakcie pobytu na stypendium DAAD, przygotowując opracowanie monet rzymskich z Pomorza. Składam jej tym samym gorące wyrazy podziękowania.

2. Marek Aureliusz (Faustyna II), 161–176 r., waga: 2,68 g, ↑↓
 Av.: FAVSTINA AVGVSTA
 Popiersie w pr.
 Rv.: nieczytelny
 Stojąca postać kobieta.
 RIC III, s. 268–272.
3. Kommodus, 183–184 r., waga: 2,99 g, ↑↓
 Av.: MCOMM[VS]ANTON[AVGPIVS]
 Głowa w wieńcu laur. w pr.
 Rv.: [PMTRPVIIIIMPVICOS[III]P[P]
 Geniusz stojący w l., składający pr. ręką ofiarę z patery, w l. trzyma kłosa zboża.
 RIC III, s. 374, nr 76.

W wyniku ratowniczych prac archeologiczno-konserwatorskich przeprowadzonych pod moim kierunkiem jesienią 1998 r. udało się uchwycić i zadokumentować *in situ* kolejne 7 denarów pochodzących bez wątpienia z tego depozytu²⁸.

4. Hadrian, 132–134 r., waga: 2,54 g, ↑↓ (fot. 1)
 Av.: HADRIANVS AVGVSTVSPP
 Głowa w wieńcu laur. w pr.
 Rv.: C O S I I I
 Fortuna siedząca w l., trzyma w pr. ręce ster na globie, w l. — róg obfitości.
 Odc.: FORTRED
 RIC II, s. 381, nr 360.
5. Antonin Pius, 159–160 r., waga: 2,74 g, ↑↓ (fot. 2)
 Av.: ANTONINVS AVGVSTVSPP[TRPXXIII]
 Głowa w wieńcu laur. w pr.
 Rv.: PACI AVG [COSIII]
 Pax stojąca w l., w pr. wyciągniętej ręce trzyma gałązkę, w l. — długie berło.
 RIC III, s. 62, nr 301.
6. Marek Aureliusz, 165–166 r., waga: 2,94 g, ↑↓ (fot. 3)
 Av.: MANTONINVS[AVG ARMENIAC]VS
 Głowa w wieńcu laur. w pr.
 Rv.: PMT[RPXX IMPIIICOSIII]
 Roma siedząca w l. na tarczy, trzyma w pr. wyciągniętej ręce Wiktorię, w l. — włócznię.
 RIC III, s. 225, nr 155.
7. Marek Aureliusz, jesień 175 – grudzień 176 r., waga: 2,60 g, ↑↓ (fot. 4)
 Av.: [MANTON]INVS AVG GERMSARM
 Głowa w wieńcu laur. w pr.

²⁸ Badania zostały sfinansowane z funduszy Generalnego Konserwatora Zabytków i wykonane przy udziale pracowników Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, Zamku Królewskiego w Warszawie i studentów Instytutu Archeologii UW. Za pomoc w ich realizacji szczególnie wdzięczny jestem Panu dr. Grzegorzowi Teske. Wraz z monetami znaleziono m.in. fragmenty blachy brązowej, pochodzącej zapewne ze zniszczonego naczynia, w którym zdeponowany był skarb. Szczegółowe sprawozdanie z badań przeprowadzonych w 1998 i 1999 r. zostanie opublikowane w przygotowywanej przeze mnie monografii depozytu z Zagórzyna. Jest to jak dotąd jeden z nielicznych przykładów przeprowadzenia ratowniczych badań, wyprzedzających niewątpliwie zniszczenie stanowiska przez poszukiwaczy amatorów.

- Rv.: [TRPXXIXI]MPV IIICOSIII lub
 [TRPXXXI]MPV IIICOSIII
 Roma stojąca w l., trzyma w pr. wyciągniętej ręce Wiktorię, w l. — włócznię.
 RIC III, s. 239, nr 334 lub s. 240, nr 352.
8. Marek Aureliusz, 169–177 r., waga: 2,12 g, ↑↓ (fot. 5)
 Av.: [MANTONINVS AVG...?]
 Popiersie w draperii i wieńcu laur. w pr.
 Rv.: nieczytelny
 Wiktoria idąca w l., w pr. uniesionej ręce trzyma wieniec, w l. — gałązkę palmową.
 RIC III, s. 229–242.
9. Marek Aureliusz (Faustyna II), 161–176 r., waga: 3,14 g, ↑↓ (fot. 6)
 Av.: FAVSTINA [AVGVSTA]
 Popiersie w draperii w pr.
 Rv.: [FECVN] DITAS
 Fecunditas stojąca w pr., trzyma w pr. wyciągniętej ręce berło, w l. uniesionej — dziecko.
 RIC III, s. 269, nr 677.
10. Marek Aureliusz (Faustyna II), 161–176 r., waga: 2,88 g, ↑↓ (fot. 7)
 Av.: FAVSTINA AVGVSTA
 Popiersie w draperii i diademie w pr.
 Rv.: IVNONI REGINAE
 Junona siedząca w l., trzyma w pr. wyciągniętej ręce patere, w l. — długie berło; u jej stóp paw stoi w l.
 RIC III, s. 270, nr 697.

Badaniom archeologicznym prowadzonym w 1998 i 1999 r. w Zagórzynie towarzyszyły wywiady z zamieszkałymi w okolicy potomkami i powinowatymi odkrywców skarbu. Pani Sabina Bora zam. w Dębniakach koło Zagórzyna, córka jednego ze znalców — Antoniego Olejnika, pokazała srebrną obrączkę wykonaną z przetopionych denarów pochodzących z zagórzynskiego depozytu. Jej waga wskazuje, że na ten cel musiano przeznaczyć dwa lub nawet trzy denary. Pani Bora stwierdziła ponadto, że te „obraczki dobrze się noszą”. Fakt użycia liczby mnogiej może sugerować, że pierwotnie obrączek takich było więcej. Pani Bora stwierdziła ponadto, że 3 srebrne monety pochodzące z Zagórzyna trafiły do brata jej męża, nauczyciela z Łodzi²⁹, oraz pokazała jedną monetę, którą zachowała sobie „na pamiątkę”.

11. Hadrian, 134–138 r., brak wagi, ↑↓
 Av.: [HADRIANVS AVGCOSIIPP]
 Głowa w pr.
 Rv.: FIDE[S] [PV]BLIC[A]
 Fides stojąca w pr., w pr. opuszczonej ręce trzyma kłosa zboża, w l. uniesionej — kosz z owocami.
 RIC II, s. 368, nr 241A, a.

²⁹ Niestety do denarów tych nie udało mi się do tej pory dotrzeć.

IV. Bartniki, gm. Puszcza Mariańska, pow. Żyrardów, woj. mazowieckie

Na terenie Bolimowskiego Parku Krajobrazowego, u ujścia rzeki Grabinki do Rawki, ok. 500 m na północ od leśniczówki Prochowy Młynek i 2 km na południowy wschód od Wólki Łasieckiej³⁰ w 1998 r. przy użyciu wykrywacza metali znaleziono:

1. Antonin Pius (Faustyna I), po 141 r., waga: 2,58 g, (fot. 8) ↑↓
Av.: DIVA FAVSTINA
Popiersie w draperii, z włosami zawiniętymi w kok u góry, w pr.
Rv.: [C E R E S]
Ceres w welonie siedząca na tronie w l., w pr. opuszczonej ręce trzyma kłosy zboża, w l. — pochodnię.
RIC III, s. 72, nr 379.

V. Gródek st. VI, gm. i pow. Hrubieszów, woj. lubelskie

Poszukiwania prowadzono za pomocą wykrywaczy metali w 1993 r. na polu stanowiącym własność Piotra Kani, na cypłowatym ostańcu lessowym, po przeciwległej stronie cmentarzyska grupy masłomeckiej (stan. 1 C), w sąsiedztwie grodziska. Monety przechowywane są w kolekcji znalazcy³¹.

1. Marek Aureliusz (Faustyna II), 161–175 r., waga: 2,91 g.
Av.: FAVSTINA AVGVSTA
Popiersie z kokiem u dołu w pr.
Rv.: FECVN DITAS
Fecunditas stoi w pr., w pr. ręce trzyma berło, l. — unosi dziecko.
RIC III, s. 269, nr 677.
2. Kommodus, koniec 191 – 192 r., waga: 2,36 g
Av.: LAELAVRELCO MM[AVGPFEL]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [SERAPIDI] CONSERVAVG
Serapis w koronie promienistej stojący na wprost, głowa w l., trzyma w pr. uniesionej ręce gałązkę, w l. — berło.
RIC III, s. 397, nr 261.

³⁰ W Wólce Łasieckiej położona jest znana, rozległa osada oraz cmentarzysko kultury przeworskiej — M. Gozdowski, *Osada z okresu rzymskiego w Wólce Łasieckiej, w pow. Łowicz, w świetle badań w 1952 r.*, *Materiały Starożytne*, 1: 1956, s. 105–133; W. Bender, B. Barankiewicz, *Osada z okresu rzymskiego w Wólce Łasieckiej, pow. Łowicz*, *Archeologia Polski*, 7: 1962, s. 7–99; W. Bender, *Badania terenowe w Wólce Łasieckiej, pow. Łowicz, w 1961 roku*, *Sprawozdania Archeologiczne*, 16: 1964, s. 114–122; W. Bender, B. Balke, *Wyniki badań osady z okresu rzymskiego w Wólce Łasieckiej, pow. Łowicz*, *Archeologia Polski*, 7: 1964, s. 72–124; w grobie popielnicowym w trakcie badań cmentarzyska prowadzonych w 1948 r. znaleziono denar Faustyny I — Gozdowski, *o.c.*, s. 131; Kubiak, *o.c.*, s. 77, nr 136.

³¹ Udostępnienie monet do opracowania oraz danych dotyczących okoliczności ich odkrycia zawdzięczam Prof. dr. hab. Andrzejowi Kokowskiemu.

3. Subaerat, Antoninus Pius, lata 139–61, waga: 2,64 g.
Av.: [ANT]ONINVS AVGPI[VSPP]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: ?
Zły stan zachowania monety nie pozwala na jej bliższe określenie.
4. Subaerat, Kommodus, 181–2 r., waga: 3,39 g.
Av.: MANTONINVSCO MMODVSAVG
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: TRPVIIIMP III COS III PP
Aequitas stoi w l., w l. ręce trzyma róg obfitości, w pr. — wagę.
RIC III, s. 369, nr 27.

Ponadto Piotr Kania w 1998 r. przy użyciu wykrywacza znalazł jeszcze wraz z unikalnym na ziemiach polskich brązem macedońskim bitym w czasach Oktawiana Augusta w Philippi³²:

5. Hadrian, 134–138 r., waga 2,99 g, (fot. 9) ↑↓
Av.: [HAD]RIA[NVS A]VG[COS III PP]
Popiersie w draperii i wieńcu laur. w pr.
Rv.: [RESTITVTORI?]
Hadrian w todze stoi w pr., trzyma w l. ręce zwój, pr. unosi klęczącą przed nim personifikację prowincji.
RIC II, s. 377–378, nr 321–329³³.

W miejscowości tej w różnym okresie znajdowano denary i subaeraty z końca I- i II wieku, z których część pochodzi z osady grupy masłomeckiej stan. 6³⁴.

VI. Moszyn, gm. i pow. Pułtusk, woj. mazowieckie

Monetę znaleziono przy użyciu wykrywacza w sąsiedztwie rozległej osady, na południowym tarasie rzeczki Przewodówka, rzekomo wraz z dwoma innymi nieokreślonymi denarami rzymskimi, do których niestety nie udało mi się dotrzeć.

1. Domicjan, 95 r., brak wagi, ↑↓
Av.: [IMP]CAES]DOMITAVG GERMPMTRPXIII
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: IMPXXII COS XVI CENS PPP
Minerwa stoi w l., w pr. uniesionej ręce trzyma włócznię.
RIC II, s. 176, nr 189.

³² Moneta ta będzie przedmiotem osobnego opracowania.

³³ Zapewne nr 324 (RESTITVTOR GALIAE) lub nr 327 (RESTITVTOR HISPANIAE), sądząc po stosunkowo rzadkim typie przedstawienia na rewersie (popiersie w draperii i wieńcu laur.).

³⁴ Kunisz, *Znaleziska monet...*, s. 68–9; A. Kokowski, *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Lublin 1991, s. 152–3; tenże, *Schätze der Ostgoten*, [w:] S. Krabath (red.), *Schätze der Ostgoten*, Stuttgart 1995, s. 155–7.

VII. Muntowo st. XIX, gm. i pow. Mrągowo, woj. warmińsko-mazurskie

Na terenie osady kultury bogaczewskiej z okresu wpływów rzymskich znaleziono przy użyciu wykrywacza metali w trakcie badań archeologicznych Instytutu Archeologii U.W. w latach 1997 i 1998³⁵:

1. Subaerat (?), Antoninus Pius, 151–154 r., brak wagi, ↑↓
Av.: ANTONINVS AVG PIVSP[PTRPXV.?
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: LIBERALITAS VI COS III
Antoninus stojący w l., w pr. ręce trzyma *abacus*, w l. — zwój.
RIC III, s. 51, nr 208 lub s. 55, nr 237.
2. Denar, Antonin Pius, 155–156 r., brak wagi, ↑↓
Av.: ANTONINVS AVGPI [V]SPIMP II
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: TRPOTXI[X] COS III
Pax stojąca w l., trzyma w pr. ręce gałązkę, w l. — róg obfitości.
RIC III, s. 56, nr 252.

VIII. Namule, gm. i pow. Krasnystaw, woj. lubelskie

Monety zostały wykopane w 1953 r. przez gajowego Palkę. Nie można wykluczyć, że było ich znacznie więcej i że pierwotnie tworzyły one skarb. Trzy opisywane okazy gajowy przekazał leśniczemu Stanisławowi Zawalskiemu, dziadkowi obecnego właściciela Rafała Gosika z Lublina³⁶.

1. Hadrian, 125–128 r., waga: 3,07 g, ↑↓ (fot. 10)
Av.: [HADRIAN]VS AVGV[S][TVS]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: C O [S I I I]
Roma siedząca w l., trzyma w pr. wyciągniętej ręce gałązkę, w l. berło, z pr. strony okrągła tarcza.
RIC II, s. 360, nr 165 var. (BMC RE III, nr 374).
2. Hadrian (Sabina), 128–134 r., waga: 2,95 g, ↑↓ (fot. 11)
Av.: SABINAAVGVSTA HADRIANAVGPP
Popiersie w draperii w pr.
Rv.: CONC[OR DI]AAVG
Concordia siedząca w l., trzyma paterę w wyciągniętej pr. ręce, l. łokieć opiera na figurce Spes; pod krzesłem — róg obfitości.
RIC II, s. 387, nr 398.

³⁵ Za informacje te jestem wdzięczny dr. W. Wróblewskiemu, kierownikowi badań w Muntowie, oraz mgr A. Gręzak i mgr. I. Rogali.

³⁶ Informacje te zawdzięczam panu W. Czarnwojowi z Lublina, któremu składam wyrazy podziękowania.

3. Antoninus Pius, 151–154 r., waga: 3,05 g, ↑↓ (fot. 12)
Av.: ANTONINVS AVG [PIVSPTRPX.?
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: [C O S] I I I I
Vesta stojąca w l. trzyma *simpulum* i *palladium*.
RIC III, s. 51, nr 203, s. 53, nr 219 lub s. 54, nr 229a.

IX. Opatkowice, gm. i pow. Proszowice, woj. małopolskie

Na terenie znanej osady kultury przeworskiej przy użyciu wykrywacza metali w 1995 r. znaleziono³⁷:

1. Marek Aureliusz, XII 170 – XII 171 r., waga: 2,91 g, ↑↓ (fot. 13)
Av.: MANTONINVS AVG[TRPXXV]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: C O S [I I I]
Jupiter siedzący w l., trzyma w pr. wyciągniętej ręce piorun, w l. — berło.
RIC III, s. 231, nr 227.
2. Septymiusz Sewer (Julia Domna), 193–196 r., waga: 2,71 g, ↑↓ (fot. 14)
Av.: IULLADO MNAAVG
Popiersie w draperii w pr., włosy ułożone w fale z kokiem z tyłu głowy.
Rv.: V E S T A
Westa w welonie siedząca w l., w pr. uniesionej trzyma *palladium*, w l. — berło.
RIC IV, 1, s. 165, nr 538³⁸.

X. Pełczyska, gm. Złota, pow. Pińczów, woj. świętokrzyskie

Na terenie osady kultury przeworskiej z młodszego okresu wpływów rzymskich³⁹ przy użyciu wykrywacza metali w 1995 r. znaleziono:

1. Subaerat, Hadrian (Sabina), 134–138 r., waga: 2,02 g, ↑↓ (fot. 15)
Av.: [SABINA AVGVSTA]
Popiersie w draperii w pr.
Rv.: nieczytelna
Stojąca postać kobieca (Concordia, Junona lub Wenus)

³⁷ Na terenie tej osady monety rzymskie zostały zarejestrowane już wcześniej w trakcie badań Instytutu Archeologii UJ, prowadzonych pod kierunkiem ś.p. Prof. Kazimierza Godłowskiego. Ich opracowanie przygotowuje dr hab. Piotr Kaczanowski.

³⁸ Ponadto na terenie tej samej osady w Opatkowicach jeden z gospodarzy znalazł podczas orki brązową monetę autonomiczną Macedonii wybitą w 242 lub 246 r., która będzie przedmiotem osobnej publikacji.

³⁹ Na obszarze tej osady już wcześniej znajdowano monety rzymskie, w tym denar Trajana — WN XVIII, 1974, s. 52; Kunisz, *Znaleziska monet...*, s. 161, nr 188.

RIC III, s. 386–387, nr 390, 394 lub 396⁴⁰.
Moneta jest bardzo silnie zniszczona i pozbawiona srebrnej powłoki.

XI. Zaorze, gm. Goworowo, pow. Ostrołęka, woj. mazowieckie

Monety znalezione w 1999 r. przy użyciu wykrywacza metali zapewne na terenie rozległej osady kultury przeworskiej i wielbarskiej, na co wskazuje licznie występująca ceramika z okresu wpływów rzymskich, a także zapinki brązowe (z faz B1–B2/C1)⁴¹.

1. Trajan, 103–111, waga: 2,33 g, ↑↓ (fot. 16)
Av.: IMPTRAIANOAVGGERDACPMTRP
Głowa z *aegis* w pr.
Rv.: COSVPPSPQROPTIMOPRINC
Fortuna stojąca w l., w pr. opuszczonej ręce trzyma ster na dziobie okrętu, w l. — róg obfitości.
RIC II, s. 252, nr 122.
2. Trajan, 103–111 r., waga: 2,54 g, ↑↓ (fot. 17)
Av.: IMPTRAIANOAVGGERDACPMTRPCOSVP[P]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: SPQROPTIMOPRINCIPI
Virtus stoi w pr., trzyma w pr. uniesionej ręce włócznię, w pr. — *parazonium*.
RIC II, s. 257, nr 202.
3. Kommodus, 191–192, waga: 2,25 g, (fot. 18)
Av.: [LAEL]AVRELCO MMAVG[PFEL]
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: VOTASOLV[PRO]SALPR
Kommodus stojący w l. składa ofiarę na trójnożnym ołtarzu.
RIC III, s. 397, nr 262 var.

XII. Zawada st. 1, gm. Połaniec, pow. Staszów, woj. świętokrzyskie

W trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych pod kierunkiem B. Chomentowskiej, dnia 4 sierpnia 1982 r., na terenie cmentarzyska kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich, w wykopie 64 znaleziono luźno w warstwie podglebia⁴².

⁴⁰ Dziękuję za konsultację pani mgr Janinie Wiercińskiej.

⁴¹ Będą one przedmiotem osobnego opracowania.

⁴² Moneta ta nie była dotychczas publikowana. Z okazałego grobu z terenu tego samego cmentarzyska pochodzi znany aureus Nerona — Kunisz, *Znaleziska monet...*, s. 255, nr 324; B. Chomentowska, J. Michalski, E. Twarowska, *Najstarsze dzieje Połania i jego okolic*, Staszów 1985, s. 9–10, ryc. 11–12. Dziękuję za udostępnienie denara do opracowania Panu dr. J. Michalskiemu.

1. Marek Aureliusz, XII 166 – XII 167 r., waga: 2,43 g, ↑↓ (fot. 19)
Av.: MANTONINVSAVG ARMPARTHMAX
Głowa w wieńcu laur. w pr.
Rv.: TRPXXIIMP IIIICOSIII
Proidentia stojąca w l. trzyma w l. uniesionej ręce berło, w pr. opuszczonej — różgę, z pr. strony u jej stóp — glob.
RIC III, s. 227, nr 170.

ALEKSANDER BURSCHE

THE KNOWN AND UNKNOWN ROMAN DENARII FINDS IN POLAND

(Summary)

Dr. Aleksandra Krzyżanowska's great merit in the field of numismatics is the publication of numerous finds of Roman coins, denarii hoards in particular, from Poland. The author completes the study of the Drzewicz denarii hoard with further coins which undoubtedly come from the same deposit.

The publication of the so far unknown denarii and subaerati most often coming from recent discoveries by amateurs using metal detectors provides an occasion to ponder on the need to urgently carry out changes in the regulations of archaeological heritage protection in force in Poland. As it is, the regulations currently in force make legal co-operation between amateur treasure hunters and professional circles absolutely impossible.

It is also necessary that professional archaeologists urgently carry out advance research at these sites where hoards and complex monetary finds have already been discovered. Otherwise they will be soon deprived of their context and robbed by treasure hunters. Work carried out in the settlement of the Przeworsk culture at Jakuszowice in Little Poland (Małopolska), or at Zagórzyn in Great Poland (Wielkopolska) — where a hoard from the Migration Period has been found — may provide examples. Coins found during the latter excavations have also been published.

1. Zagórzyn, gm. Blizanów, denar Hadriana (nr III,4); 2. Zagórzyn, gm. Blizanów, denar Antonina Piusa (nr III,5); 3. Zagórzyn, gm. Blizanów, denar Marka Aureliusza (nr III,6); 4. Zagórzyn, gm. Blizanów, denar Marka Aureliusza (nr III,7); 5. Zagórzyn, gm. Blizanów, denar Marka Aureliusza (nr III,8); 6. Zagórzyn, gm. Blizanów, denar Marka Aureliusza (Faustyna II — nr III,9); 7. Zagórzyn, gm. Blizanów, denar Marka Aureliusza (Faustyna II — nr III,10); 8. Bartniki, gm. Puszcza Mariańska, denar Antonina Piusa (Faustyna I — nr IV,1); 9. Gródek, gm. Hrubieszów, denar Hadriana (nr V,5); 10. Namule, gm. Krasnystaw, denar Hadriana (nr VIII,1); 11. Namule, gm. Krasnystaw, denar Hadriana (Sabina — nr VIII,2); 12. Namule, gm. Krasnystaw, denar Antonina Piusa (nr VIII,3); 13. Opatkowice, gm. Proszowice, denar Marka Aureliusza (nr IX,1); 14. Opatkowice, gm. Proszowice, denar Septymiusza Sewera (Julia Domna — nr IX,2); 15. Pełczyska, gm. Złota, subaerat Hadriana (Sabina — nr X,1); 16. Zaorze, gm. Goworowo, denar Trajana (nr XI,1); 17. Zaorze, gm. Goworowo, denar Trajana (nr XI,2); 18. Zaorze, gm. Goworowo, denar Kommodusa (nr XI,3); 19. Zawada st. I, gm. Połaniec, denar Marka Aureliusza (nr XII,1).

Skala 1:1; Fot. 1-9 i 13-19 — M. Dąbski, Fot. 10-12 — W. Czarnwoj.